

**SERVITE
DOMINO!**

Szymon Orkisz

SERVITE DOMINO!

**Podręcznik dla ministrantów i ceremoniarzy
do liturgii w nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego**

Rysunki
Cyprian Kleist

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Redakcja:
Elżbieta Wiater

Korekta:
Iwona Nowaczek

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 115/2017, Tyniec, dnia 29.05.2017
† o. Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Imprimatur: Kuria Metropolitalna
Nr. 3541/2017, Kraków, dnia 5.12.2017
† Jan Szkodoń, wikariusz generalny
Ks. Kazimierz Moskała, wicekanclerz
O. Tomasz M. Dąbek OSB, cenzor

Wydanie I: Kraków 2021 – oprawa miękka

ISBN 978-83-8205-119-3

Rysunki © Copyright by Cyprian Kleist and Szymon Orkisz
Tekst © Copyright by Szymon Orkisz
© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków
tel. +48 (12) 688-52-90,
tel./fax: +48 (12) 688-52-95
e-mail: wydawnictwo@tyniec.com.pl
zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

Spis treści

Wstęp	15
Symbole używane na ilustracjach	16
Objaśnienia oznaczeń użytych w tekście	16
Słowo wstępne od autora	17
Rozdział I: Krótka historia Najświętszej Ofiary i rytu rzymskiego	21
1. Prehistoria i źródła liturgii chrześcijańskiej	21
a) Istota Najświętszej Ofiary	21
b) Źródła starotestamentalne	22
2. Czasy apostołskie i pierwsze wieki chrześcijaństwa	25
3. Rozwój rytów liturgicznych	25
a) Starożytne kodeksy liturgiczne	25
b) Liturgia rzymska	27
4. Liturgia godzin, Brewiarz	28
5. Reformy liturgiczne XX w.	30
6. Liturgia trydencka po II soborze watykańskim	31
Rozdział II: Podstawowe regulacje prawne	33
1. Bulla <i>Quo primum tempore</i> św. Piusa V	33
2. List apostolski motu proprio Ojca Świętego Benedykta XVI <i>Summorum Pontificum</i>	37
3. List Jego Świątobliwości Benedykta XVI do biskupów z okazji publikacji Listu apostolskiego motu proprio <i>Summorum Pontificum</i> traktującego o celebracji liturgii rzymskiej ustanowionej przed reformą roku 1970	41
4. Instrukcja dotycząca zastosowania Listu apostolskiego motu proprio <i>Summorum Pontificum</i> Jego Świątobliwości Benedykta XVI	46
Rozdział III: Muzyka liturgiczna	55
1. Ogólne informacje	55

2. Podstawowe zasady	55
a) <i>Ordinarium missae</i>	56
b) <i>Propria missae</i>	57
c) Antyfony do Najświętszej Maryi Panny	57
Rozdział IV: Kościół i prezbiterium	59
1. Informacje wstępne	59
2. Podział przestrzeni we wnętrzu kościoła	59
a) Elementy składowe wnętrza kościoła	59
b) Orientacja kościoła	61
3. Prezbiterium	61
a) Ołtarz	62
b) Meble liturgiczne	64
4. Przygotowanie prezbiterium przystosowanego do NOM do celebracji w NFRR	64
a) Ogólne zasady	64
b) Uwagi	66
Rozdział V: Podział obrzędów Mszy św.	67
1. Różne rodzaje Mszy św.	67
a) Źródła podziałów	67
b) Podział ze względu na rangę, uroczystość	67
c) Podział w odniesieniu do wiernych	68
d) Podział ze względu na formularz	69
2. Struktura rytów Mszy	70
Rozdział VI: Kalendarz liturgiczny	73
1. Podział roku liturgicznego	74
2. Dni liturgiczne	75
a) Niedziela	75
b) Święta	76
c) Dni powszednie (ferie)	79
3. Msze niezgodne z oficjum dnia	81
a) Msze wotywny	81
b) Msza św. <i>Requiem</i>	85
4. Kolory liturgiczne	87
5. Zbieżności dni (okurencja) i komemoracje	89
a) Zbieżność dni liturgicznych (okurencja)	89
b) Wspomnienia (komemoracje) i inne dodatkowe oracje	90
6. Wpływ dnia liturgicznego na porządek celebracji	92
a) Tony melodii.	92

b) Klęczenie	92
c) <i>Iudica me</i> oraz <i>Glória Patri</i>	93
d) <i>Gloria</i>	93
e) <i>Credo</i>	94
f) <i>Prefacja</i>	94
g) <i>Alleluia</i>	95
h) Modlitwy nad ludem	96
i) Zakończenie Mszy św.	96
7. Tabela pierwszeństwa dni liturgicznych	96
a) Dni liturgiczne 1 klasy	96
b) Dni liturgiczne 2 klasy	97
c) Dni liturgiczne 3 klasy	98
d) Dni liturgiczne 4 klasy	98

Rozdział VII: Posługa ministranta, jej znaczenie i godność oraz o tym, jaki ministrant być powinien	99
1. Zachowanie, ubiór i posługa ministranta – zasady ogólne	99
2. O postawach ciała	100
a) Ogólna postawa	100
b) Stanie	101
c) Klęczenie	102
d) Siedzenie	103
e) Chodzenie	103
3. Gesty i święte znaki	104
a) Klęknięcie	105
b) Pokłony	106
c) Pocałunek liturgiczny	107
d) Znak krzyża	108
e) Uderzanie się w piersć	109
4. Różne funkcje i sposób ich wykonania	110
a) Zapalanie świec	110
b) Dzwonienie	111
c) Noszenie świeczników	111
d) Noszenie mszału	112
e) Podawanie przedmiotów	113
f) Posługiwanie przy kadzielnicy	113
g) Noszenie krzyża	116
5. Łacina i kwestia wymowy	117
a) O tym, jak należy mówić	117
b) Wskazówki dotyczące wymowy	118

Rozdział VIII: Służba jednego ministranta do Mszy św. recytowanej . . .	121
1. Wstęp	121
2. Przygotowanie do Mszy św.	121
3. Msza katechumenów	123
a) Modlitwy u stopni ołtarza	123
b) Obrzędy wstępne	126
c) Lekcja i Ewangelia	127
4. Msza wiernych	130
a) Ofiarowanie	130
b) Modlitwa eucharystyczna	132
c) Obrzędy komunii	133
d) Obrzędy zakończenia	138
5. Modlitwy papieża Leona XIII	139
6. Procesja wyjścia	139
7. Po Mszy św.	140
8. Zmiany w przypadku Mszy św. recytowanej <i>Requiem</i>	140
a) Zasady ogólne	140
b) Zmiany w odniesieniu do zwyczajnej celebracji	140
9. Rysunki	142
Rozdział IX: Służba dwóch ministrantów do Mszy św. recytowanej . . .	151
1. Wstęp	151
a) Podział funkcji	151
2. Przygotowanie do Mszy św.	152
3. Msza katechumenów	154
a) Modlitwy u stopni ołtarza	154
b) Obrzędy wstępne	155
c) Lekcja i Ewangelia	156
4. Msza wiernych	158
a) Ofiarowanie	158
b) Modlitwa eucharystyczna	160
c) Obrzędy komunii	162
d) Obrzędy zakończenia	166
5. Modlitwy papieża Leona XIII	167
6. Procesja wyjścia	167
7. Po Mszy św.	168
8. Zmiany w przypadku Mszy św. recytowanej <i>Requiem</i>	168
9. Rysunki	169
Rozdział X: Służba dwóch ministrantów do Mszy św. śpiewanej	181
1. Wstęp	181

a) O Mszy śpiewanej w ogólności	181
b) O śpiewie liturgicznym.	182
c) Siadanie podczas Mszy św. śpiewanych.	183
d) Podział funkcji ministrantów	185
2. Przygotowanie do Mszy św.	185
3. Msza katechumenów	186
a) Modlitwy u stopni ołtarza	186
b) Obrzędy wstępne	188
c) Lekcja i Ewangelia	189
4. Msza wiernych	192
a) Modlitwa eucharystyczna	193
b) Obrzędy komunii	195
c) Obrzędy zakończenia	198
5. Procesja wyjścia	199
6. Po Mszy św.	199
7. Liturgie w okresie pokutnym	200
8. Rysunki	200

Rozdział XI: Służba czterech ministrantów do Mszy św. śpiewanej . . . 215

1. Wstęp	215
a) O Mszy śpiewanej w ogólności	215
b) Podział funkcji	215
c) Siadanie podczas Mszy św. śpiewanej	217
2. Przygotowanie do Mszy św.	218
3. Msza katechumenów	219
a) Modlitwy u stopni ołtarza	219
b) Obrzędy wstępne	220
c) Lekcja i Ewangelia	223
4. Msza wiernych	226
a) Ofiarowanie	226
b) Modlitwa eucharystyczna.	229
c) Obrzędy komunii	231
d) Obrzędy zakończenia	234
5. Procesja wyjścia	235
6. Po Mszy św.	235
7. Posługa ceroferariuszy	236
8. Zmiany w przypadku liturgii w okresie pokutnym	237
a) Zmiany w ogólności	237
b) Zmiany w przypadku Mszy św. <i>Requiem</i>	237
9. Rysunki	238

Rozdział XII: Służba do Mszy św. solennej	265
1. Ogólne reguły	265
a) Asysta wyższa	265
b) Asysta niższa	267
c) Siedzenie podczas liturgii	267
d) Okadzenia ołtarza	269
2. Służba podczas Mszy św. solennej	270
a) Diakon	270
b) Subdiakon	277
c) Subdiakon bez święceń wyższych	283
d) Ceremoniarz	283
e) Turyferariusz	287
f) Akolici	289
g) Ceroferariusze	291
3. Msza św. solenna <i>Requiem</i>	292
a) Ogólne zmiany	292
b) Zmiany w wykonywaniu poszczególnych funkcji	294
4. Tabela do Mszy św. solennej	296
5. Rysunki	309
Rozdział XIII: Chór liturgiczny	357
1. Czym jest chór liturgiczny?	357
2. Ogólne zasady zachowania w chórze	358
a) Ustawienie	358
b) Ubiór	358
c) Nakrycie głowy	359
d) Postawy	359
e) Przychodzenie spóźnionym i wychodzenie wcześniej	361
3. Postawy i zachowanie w chórze podczas Mszy św.	361
a) Przed Mszą św.	361
b) Początek Mszy św.	362
c) Lekcja i Ewangelia	363
d) Ofiarowanie	363
e) Modlitwa eucharystyczna	364
f) Obrzędy pokoju i komunii	364
g) Zakończenie Mszy św. i wyjście	365
h) Zmiany podczas liturgii w okresach pokutnych	366
Rozdział XIV: Ceremonie innych obrzędów liturgicznych	367
1. Aspersion	367
a) Przygotowanie	367
b) Procesja wejścia	368

c) Pokropienie	. 368
d) Oracja kończąca	. 369
e) Rysunki	. 370
2. Absolucje	. 373
a) Przygotowanie	. 373
b) Ustawienie przy katafalku	. 374
c) <i>Libera me</i>	. 375
d) Pokropienie i okadzenie	. 375
e) Zakończenie	. 376
f) Rysunki	. 377
3. Wystawienie i błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem	. 384
a) Ogólne reguły	. 384
b) Wystawienie i błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem uroczyste	. 385
c) Wystawienie i błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem proste	. 388
d) Hymn i oracja – tekst	. 388
4. Procesje eucharystyczne	. 389
a) Przygotowanie	. 389
b) Wystawienie Najświętszego Sakramentu i ustawienie procesji	. 390
c) Przebieg procesji	. 390
d) Powrót procesji i obrzędy kończące	. 391
Rozdział XV: <i>Ordo missae</i> z tłumaczeniem na język polski	. 393
1. Msza katechumenów	. 393
a) Modlitwy u stopni ołtarza	. 393
b) Modlitwy wstępne	. 396
c) Lekcja i Ewangelia	. 397
2. Msza wiernych	. 399
a) Ofiarowanie	. 399
b) Modlitwa eucharystyczna	. 402
c) Kanon rzymski	. 409
d) Obrzędy komunii	. 412
e) Obrzędy zakończenia	. 416
3. Modlitwy papieża Leona XIII	. 418
Słownik terminów	. 419
Spis rysunków	. 435
Spis tabel	. 444
Bibliografia	. 445

Ordo et pax
zawołanie synów św. Benedykta

Wykrzykujcie na cześć Pana, wszystkie ziemie, *
służcie Panu z weselem.
Stańcie przed obliczem Pana *
z okrzykami radości.
Wiedźcie, że Pan jest Bogiem, *
On sam nas stworzył,
Jesteśmy Jego własnością, *
Jego ludem, owcami Jego pastwiska.
W Jego bramy wstępujcie z dziękczynieniem, †
z hymnami w Jego przedsionki, *
chwalcie i błogosławcie Jego imię.
Albowiem Pan jest dobry, †
Jego łaska trwa na wieki, *
a Jego wierność przez pokolenia.

Psalm 100[99]

Wstęp

W liście do biskupów towarzyszącym Listowi apostolskiemu motu proprio *Summorum Pontificum* z 7 lipca 2007 r. papież Benedykt XVI pisał, że posługiwanie się dawnym Mszą zakłada pewien poziom formacji liturgicznej. Dlatego też każdy wysiłek zmierzający do pogłębienia znajomości złożonego dziedzictwa, jakim jest nadzwyczajna forma rytu rzymskiego, należy powitać z wielką przychylnością.

Jestem zatem wdzięczny, że z pomocą Stowarzyszenia Una Voce Polonia oraz Wydawnictwa Benedyktynów w Tyńcu doprowadzono do szczęśliwego końca redakcję i opublikowano w języku polskim podręcznik do użytku ministrantów przy celebracjach liturgicznych w *usus antiquior*. Publikacja ta przysłuży się niewątpliwie bardziej odpowiedniemu, ujednoliconemu i wielowymiarowemu rozwojowi ceremonii, co zaowocuje u wszystkich uczestników celebracji pogłębioną i osobistą zażyłością z liturgią, która jest źródłem i szczytem życia chrześcijańskiego.

Ufam przeto, że podręcznik nie tylko będzie przyjęty z wdzięcznością przez tych, którzy zaangażowani są w służbę liturgiczną, ale że stanie się on instrumentem, który pozwoli podnieść jakość *ars celebrandi*, a dzięki temu nastąpi pogłębienie życia wiary, nadziei i miłości ludu chrześcijańskiego.

abp Guido Pozzo
Arcybiskup Tytułarny Bagnoregio
Sekretarz Komisji Papieskiej „Ecclesia Dei”

Symbole używane na ilustracjach

	<i>celebrans w ornacie</i>				<i>ceroferariusze z pochodniami</i>
	<i>celebrans w kapie</i>				
	<i>diakon</i>	<i>C1</i>	<i>C3</i>	<i>C5</i>	<i>ceroferariusze bez pochodni</i>
	<i>subdiakon</i>	<i>C2</i>	<i>C4</i>	<i>C6</i>	
<i>MC</i>	<i>ceremoniarz</i>		<i>mszał lub inna księga</i>		
	<i>turyfer z trybularzem w lewej lub prawej ręce</i>		<i>welon naramienny</i>		
	<i>turyfer bez trybularza</i>		<i>aspergil i kociołek</i>		
<i>T</i>	<i>turyfer bez trybularza</i>	<i>m</i>	<i>ministrant</i>		
	<i>subdiakon z krzyżem</i>	<i>mk</i>	<i>przyklęknięcie</i>		
	<i>ministrant z krzyżem</i>	<i>mk*</i>	<i>kłeczenie</i>		
	<i>A1 A2 akolici ze świecami</i>	<i>m1</i>	<i>pierwszy ministrant</i>		
		<i>m2</i>	<i>drugi ministrant</i>		
<i>A1</i>	<i>A2 akolici bez świec</i>		<i>katafalk</i>		
	<i>okadzenie</i>				

Rys. 1. Legenda symboli używanych na ilustracjach.

Objaśnienia oznaczeń użytych w tekście

W. Słowa wypowiedane przez kapłana.

R. Słowa wypowiedane przez ministrantów.

⊗ Znak krzyża wykonywany tylko przez kapłana.

† Znak krzyża wykonywany przez ministrantów.

Gloria Patri etc. – podkreśleniem zostały oznaczone słowa przy wypowiedaniu których należy wykonać skłon.

* Miejsce na oddech w odmawianej modlitwie.

Słowo wstępne od autora

Servite Domino in laetitia! Służcie Panu z radością! (Ps 100[99],2a). W taki sposób zwraca się psalmista w starotestamentalnym hymnie liturgicznym do przebywających w Świątyni Jerozolimskiej. Radość ta powinna być szczególnie udziałem tych, którzy przebywają najbliżej ołtarza Bożego i jego świętych tajemnic. Liturgia ziemską daje nam niejako przedsmak uczestnictwa w liturgii niebiańskiej, odprawianej w Mieście Świętym, Jeruzalem¹, dlatego ministranci, którzy usługują kapłanowi podczas sprawowania Mszy św. oraz innych świętych obrzędów, przypominają aniołów i serafinów stojących przed tronem Boga w niebie (por. Iz 6,2; Ap 4,8). Ta wielka godność i zaszczyt powinny być powodem szczególnej radości wśród posługujących, zaś jej owocem godne i gorliwe wykonywanie powierzonych im zadań.

Gdy papież Benedykt XVI w lipcu 2007 r. ogłosił List apostolski motu proprio *Summorum Pontificum*, ostatecznie sankcjonując sprawowanie Mszy św. zgodnie z Mszą rzymską Jana XXIII, ta forma liturgii była w Polsce praktycznie zapomniana. Regularne celebracje odbywały się, dzięki indultom, jedynie w kilku największych miastach, a uczęszczała na nie zaledwie grupka wiernych. Wspomniany dokument wywołał zaskakujące zainteresowanie tym rytym liturgii zarówno wśród świeckich, jak i duchownych. Rozpoczęło się pełne trudu, jednak niepozbawione radości, tworzenie miejsc celebracji i duszpasterstw, w których pielęgnuje się tradycyjną duchowość. Dziesięć lat po tej przełomowej publikacji mamy w naszym kraju ponad sto miejsc regularnych celebracji w nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego (NFFR), w tym wiele niedzielnych. Śmiało można stwierdzić, że tradycyjna liturgia przeżywa dziś w Polsce swój renesans.

Niestety, duszpasterstwa zrzeszające wiernych przywiązanych do tego rodzaju celebracji od początku swego istnienia borykają się z wieloma

---

¹ Katechizm Kościoła Katolickiego, 1090; SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja o liturgii *Sacrosanctum Concilium*, 8; por. TENŻE, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, 50.

problemami i przeszkodami. Brak świątyń, w których można celebrować, brak kapłanów oraz, co często bardzo dotkliwie, wiele mitów dotyczących tej formy liturgii. Trudności te jednak zaczynają powoli przechodzić do historii. Msza w NFRR coraz mocniej jest obecna w świadomości kleru i wiernych Kościoła powszechnego w Polsce, a ordynariusze wielu diecezji erygują w nich duszpasterstwa tradycji łacińskiej.

Cechą, która je wyróżnia, jest bardzo poważne podejście do sprawowanej liturgii. Wyraża się ono przede wszystkim w silnym przywiązaniu do norm liturgicznych, które jednak nigdy nie powinno przeradzać się w suchy rubrycyzm. Cnota posłuszeństwa przepisom liturgicznym w sposób dyskretny, lecz wymowny ukazuje miłość do Kościoła². Wypływa z niej również to, że coraz więcej osób zaczyna zwracać uwagę na piękno liturgii, które jest elementem konstytutywnym, a nie dodatkiem czy dekoracją tej ostatniej³. Piękno to przejawia się w pierwszej kolejności w niezwykłej harmonii, bogactwie symboli i znaków oraz swoistej estetyce charakteryzującej rzymską liturgię, a w szczególności nadzwyczajną formę rytu rzymskiego.

Wszystkie te okoliczności jeszcze bardziej powiększają radość, która wraz z pokojem płynie od ołtarza Bożego. Jednak gdy prezbiteria wypełniają się posługującymi, a chóry muzykami, pojawia się zagrożenie, że brak dostatecznego zaznajomienia się z formą celebracji doprowadzi do obojętności względem piękna i przepisów, co w konsekwencji zaowocuje znacznym obniżeniem jej poziomu.

Ministranci są grupą, która bardzo często ma znaczący wpływ na to, jak funkcjonują duszpasterstwa Mszy trydenckiej. Niestety, temat nauki ministrantury, swoistego *ars serviendi* – sztuki służenia na większą chwałę Bożą, jest często pomijany czy porzucany. Brakuje literatury w języku polskim, która mogłaby pomóc posługującym. Istnieją stare podręczniki, które posłużyły jako źródła dla tej publikacji, czyli powszechnie znany *Ceremoniał parafialny* bł. abp. Antoniego J. Nowowiejskiego oraz *W służbie ołtarza* o. Hariolfa Ettenspergera OSB. Pierwsze z tych dzieł jest wprawdzie opracowaniem kompleksowym, jednak ministrantów traktuje marginalnie, a archaiczny język oraz wiele już nieaktualnych tematów sprawiają, że książka ta jest przeznaczona raczej dla ceremoniarzy, a nie początkujących ministrantów. Z kolei z drugiego opracowania niniejszy podręcznik wiele zaczerpnął, jednak jest ono praktycznie prawie niedostępne. W momencie wydawania niniejszej publikacji na rynku polskim

---

² Zob. JAN PAWEŁ II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*, V, 52.

³ Zob. BENEDYKT XVI, Adhortacja apostołska *Sacramentum Caritatis*, II 35.

nie jest dostępny żaden aktualny kurs ministrantury w nadzwyczajnej formie rytu rzymskiego. Stąd właśnie pomysł stworzenia kompleksowego kursu służby dla ministrantów, jakim ma być ten podręcznik. Jest on również owocem radości płynącej ze służby oraz dbałości o liturgię we wszystkich jej aspektach.

Służba Boża jest niezwykle rozległym tematem. Niektóre jej kwestie są regulowane przez rubryki, inne przez rubrycystów i ceremoniały, a jeszcze inne przez lokalne zwyczaje. Nie istnieje jednak, nawet w formie nadzwyczajnej, jeden słuszny i niepodważalny sposób służenia. Tam, gdzie rubryki pozostawiają pewną wolność czy są w nich niedopowiedzenia, wchodzi lokalne tradycje i zwyczaje, które warto uszanować. Opis służby w tym podręczniku czerpie z wielu ceremoniałów i tradycji, zarówno polskich, jak i zagranicznych. Zaproponowane tu rozwiązania są dobrze ugruntowane i sprawdzone oraz stosowane w wielu miejscach. Mogą jednak zaistnieć zwyczaje czy sytuacje, które nie zostały wzięte pod uwagę.

Nie jest to podręcznik jedynie teoretyczny, ma on stanowić także zasób praktycznej wiedzy zarówno dla początkujących, jak i zaawansowanych ministrantów. Celem moim oraz tych, którzy mi pomagali przy jego tworzeniu, było spisanie tego, co zwykle przekazywane jest ustnie młodemu adeptom ministrantury przez nauczyciela podczas kursów i zbiórek ministranckich. Chciałbym, aby dzięki temu podręcznikowi każdy ministrant mógł ugruntować już zdobytą wiedzę oraz uzupełnić braki, jeśli takie zauważy. Jeśli natomiast chodzi o nauczycieli ministrantury, oddaję w ich ręce cenne narzędzie, które usprawni proces formacji i przekazywania wiedzy. Mam nadzieję że książka ta stanie się prawdziwym przewodnikiem, który będzie prowadził wielu do jeszcze większej radości i gorliwości w służbie Bożej, nie tylko przy ołtarzu.

Innego podejścia wymaga początkujący ministrant, a innego ceremoniarz lub duszpasterz ministrantów. Ten podręcznik jest skierowany zarówno do chłopców i mężczyzn, którzy swoją przygodę służenia przy ołtarzu Pańskim dopiero rozpoczynają, jak i ceremoniarzy, którzy mają przed sobą przygotowanie bardziej wymagających ceremonii. Stąd też wynika zróżnicowany poziom rozdziałów. Mam nadzieję, że okaże się również pomocny dla duszpasterzy i opiekunów ministrantów, proponując im pewne rozwiązania. Czytelnika bez większej wiedzy i doświadczenia z pewnością zainteresuje rozdział o posłudze ministranta w ogólności i o jej znaczeniu, opis prezbiterium lub kompleksowo opisana służba do Mszy św. recytowanej. Bardziej doświadczeni ministranci znajdą coś dla siebie w opisie uroczystych celebracji oraz obrzędów pozamszalnych, natomiast najbardziej dociekliwym proponuję kalendarz liturgiczny.

Wszystkim z pewnością bardzo pomocne będą liczne rysunki, które powstały specjalnie na potrzeby książki.

Pragnę nadmienić, że zarówno ja, jak i ci, którzy mi pomagali w tworzeniu podręcznika, jesteśmy świeckimi ministrantami i ceremoniarzami, którzy wśród licznych codziennych obowiązków znaleźli czas także na opracowanie tej publikacji. Pomimo wielu starań istnieje możliwość, że znalazły się w treści pewne drobne błędy i nieścisłości, za które z góry przepraszamy. Będziemy niezwykle wdzięczni za każdą zgłoszoną uwagę, która pozwoli nam uczynić tę pozycję jeszcze lepszą. W tym celu został stworzony (przy współpracy ze Stowarzyszeniem Una Voce Polonia) specjalny adres e-mail, który będzie służył zarówno jako pomoc do udoskonalania i rozwijania podręcznika, jak i miejsce dla ministrantów, w którym mogą zasięgnąć porad dotyczących liturgii. Wszelkie uwagi i zapytania proszę kierować na następujący adres: ministrant@mszatorydencka.pl.

Na koniec pragnę podziękować tym, którzy mieli swój szczególny wkład w tworzenie tego podręcznika. Wdzięczny jestem ks. abp. Guido Pozzo za docenienie publikacji i dobre słowa. Z radością również dziękuję za życzliwość Ojcu Opatowi Szymonowi Hiżyckiemu OSB z Tyńca, który spojrział przyjaznym okiem na tę pozycję oraz całemu wydawnictwu Benedyktynów Tyniec za trud włożony w przygotowanie i publikację tej książki. Ogromne podziękowania należą się także dla Cypriana Kleista, autora wszystkich ilustracji w niniejszym podręczniku. Dziękuję Michaelowi Tav za historię Mszy św., Marcinowi Muzy za bazę do rozdziału o kalendarzu liturgicznym, Maćkowi Klamrowskiemu za konsultancie w zakresie filologii klasycznej. Wdzięczność wyrażam również tym, którzy służyli radą w kwestiach dotyczących rubryk, przepisów i zagadek liturgicznych, ale także za to, że często nie zgadzali się ze mną w wielu różnych sprawach, co zaowocowało jeszcze bardziej dogłębnym studiowaniem tematu. W szczególności chce tu wymienić Piotra Szukieła, Jarosława Jarczewskiego, Kacpra Kołodzieja i Jacka Sitarczuka. Słowa wdzięczności kieruję również do osób, które służyły mi radą przy różnych decyzjach oraz wspierały mnie na wielu płaszczyznach. Należy wymienić tutaj szczególnie Zuzannę, Marcina Golę oraz ks. dr Jarosława Powązkę.

Moją pracę dedykuję tym, którzy zaszczepili we mnie pasję i miłość do liturgii, a szczególnie do nadzwyczajnej formy rytu rzymskiego, oraz wszystkim przyjaciółom z Gdańskiego Środowiska Tradycji Katolickiej, z którymi na co dzień pracuję.

Króluj nam Chryste!

W święto Chrystusa Króla A.D. 2017

Szymon Orkisz

Rozdział I

Krótką historia Najświętszej Ofiary i rytu rzymskiego

1. Prehistoria i źródła liturgii chrześcijańskiej

a) Istota Najświętszej Ofiary

Centralna część Mszy św. w rytach zachodnich, czyli Kanon Rzymski wraz z poprzedzającym i zapowiadającym go *Offertorium*¹, wyraża zwięźle dzieje oraz istotę Najświętszej Ofiary. Na dzieje te składa się właściwa Ofiara złożona Bogu Ojcu przez Syna Bożego i człowieka w jednej Osobie Jezusa Chrystusa, opisana w Ewangeliach, Jej prehistoria, czyli figury i antycypacje zawarte w Starym Testamencie oraz Jej uobecnianie w dziejach Kościoła.

Kluczem do zrozumienia nie tylko istoty Mszy św., ale i jej historii jest zatem odkrycie sensu Ofiary Chrystusa oraz ofiary w ogóle. Ten ostatni jest zawarty w istocie Trójjedynego Boga, który jest Miłością: Ojciec w Miłości rodzi Syna, dając Mu wszystko, czym sam jest, a Zrodzony całkowicie ofiarowuje się Ojcu w tej samej Miłości, którą jest Duch Święty i Którego nawzajem sobie ofiarowują². Bóg Trójjedyny dzieli się to Miłością z człowiekiem – swym stworzeniem, ofiarowując mu najwspanialszy dar: włączenie w to wieczne, miłosne ofiarowanie. Dzieje się to dzięki złączeniu natury ludzkiej z Boską w Osobie wcielonego Syna

---

¹ W sensie szerokim, czyli wszystkie modlitwy Ofiarowania. Mianem *offertorium* określa się też antyfonę na Ofiarowanie.

² Zob. św. TOMASZ z AKWINU, *Suma Teologiczna*, Zagadnienie 42, red. P. BEŁCH, London 1978, s. 127–131.

Bożego – Jezusa Chrystusa³. Dzięki temu ludzie mają udział w ofiarowaniu się Syna Ojcu w Duchu Świętym (zob. Rz 8,14–17) a za pośrednictwem wierzących pozostałe stworzenie może *uczestniczyć w wolności i chwale dzieci Bożych* (Rz 8,21).

Z powodu grzechu człowieka Ofiara ta zawiera istotny aspekt przebiegalny i wynagradzający, o czym będzie można przeczytać więcej w omówieniu istoty Mszy św. Tutaj trzeba tylko podkreślić, że składanie przez człowieka ofiary Bogu – jego Stwórcy i Panu – było i jest nie tylko oczywiste, naturalne i konieczne, ale ze swej istoty chwalebne, wzniosłe i nadprzyrodzone (zob. 1 P 2,5; 1,6–7). Jest ono bowiem najwyższą łaską udzieloną człowiekowi przez Boga, dzięki której człowiek został włączony w Bożą naturę (zob. 2 P 1,3–4), w wewnętrzne relacje Miłości w Trójcy Świętej.

b) Źródła starotestamentalne

Kanon Rzymski, w części zaczynającej się od słów *Supra Te* („Racz wejrzeć”), powołuje się na prehistorię Mszy św., począwszy od „darów sprawiedliwego Abła” – czyli ofiary pasterza, którą był baranek. W tej ofierze widać zapowiedź przyszłej Ofiary godnej i przyjętej przez Boga Ojca, którą składa Mu Jednorodzony Syn – najwyższy Pasterz i prawdziwy Baranek Boży. Następną figurą jest „ofiara patriarchy Abrahama”, złożona najpierw w duchu, z syna, który był typem Chrystusa. Izaaka zastąpił baranek, będący zapowiedzią Ofiary Zbawiciela. Jako trzecią Kanon wymienia ofiarę, „którą złożył najwyższy kapłan Melchizedech jako zapowiedź Ofiary doskonałej”. Składały się na nią chleb i wino, przez co stanowiła zapowiedź postaci eucharystycznych.

Kolejnym etapem prehistorii Najświętszej Ofiary Mszy św. były baranki paschalne w czasach Prawa Mojżeszowego. Jego nadanie było poprzedzone pokropieniem krwią takich baranków drzwi domów Izraelitów, co ocaliło życie pierworodnym z Ludu Wybranego przed wyjściem z Egiptu (zob. Wj 12). Było ono wspomniane corocznie jako *ofiara Paschy na cześć Pana* (Wj 12,27). Ponadto manna na pustyni symbolizująca *prawdziwy Chleb z nieba* (J 6,32), czyli Ciało Chrystusa, oraz udzielanie go w Komunii św. (zob. J 6,48–58). System ofiar starego Prawa obrazował różne aspekty ofiary Jezusa Chrystusa i w jej świetle objawia się

³ BŁ. JAN DUNS SZKOT, *Chrystus – najwyższe dzieło Boga*, [w:] *Antologia mistyków franciszkańskich*, t. 2, Warszawa 1986, s. 206–207.

właściwy i pełny sens tego systemu. Warto zwrócić uwagę choćby na dwa aspekty.

Ściany Przybytku składały się z czterech warstw, idąc od zewnątrz: ze skór dzikiego zwierzęcia (według Biblia Tysiąclecia delfina), skór barana barwionych na czerwono, tkanin z sierści koziej, wreszcie z bisioru i purpury z wyhaftowanymi cherubami (zob. Wj 26). Jeśli odczytamy ten tekst alegorycznie, opisuje on naturę Chrystusa jako chwalebne Boga i Króla (bisior i purpura), który przyjął na siebie nasze grzechy (kozioł) i złożył się za nie w ofierze (barwione na kolor krwi skóry baranie), unizając się przez to, że *w tym, co zewnętrzne*, stał się stworzeniem (dzikie zwierzę). Podobnie można odczytać różne rodzaje ofiar w Prawie. Całopalna, z pokarmów, pojednania, za grzechy oraz przewinienia, składane tak codzienne, jak i w określone dni i święta, ukazują różne aspekty Ofiary Chrystusa: przebłaganie, uwielbienie, dziękczynienie, pojednanie, prośby itd. Wszystkie są obecne we Mszy św., a szczególne czasy ich sprawowania znajdujemy także w kalendarzu liturgicznym.

Wszystkie te antycypacje zyskały swój pełny sens i potrzeba ich składania ustała wraz ze spełnieniem się doskonałej Ofiary Chrystusa, co wyrażają Jego słowa z krzyża: *Consummatum est* – „Wykonało się!” (J 19,30). Jest to Ofiara wieczysta, złożona z „Krwii Chrystusa, niepokalanego Baranka przewidzianego przed stworzeniem świata” (por. 1 P 1,20), a nawet „zabitego od założenia świata” (Ap 13,8)⁴, a *Który raz jeden ukazał się teraz na końcu wieków na zglądzenie z grzechów przez ofiarę z samego siebie* (Hbr 9,26). Ofiara ta uobecnia się we Mszy św. (zob. Hbr 12,22–24), którą z tego właśnie powodu nazywamy Najświętszą Ofiarą.

Równoległe z historią ofiary rozwijała się modlitwa wznoszona przez wiernych do Boga. Księga Rodzaju stwierdza, iż w czasach Enosza, syna Seta, syna Adama *zaczęto wzywać* imienia Pana (Rdz 4,26). Następnie Biblia bardzo oszczędnie, ale kilkakrotnie mówi ogólnie o modlitwach patriarchów. Bogactwo modlitwy wyraża w Starym Testamencie Księga Psalmów. Zawiera ona różne jej rodzaje: uwielbienie, oddanie chwały, dziękczynienie, skruchę, przebłaganie, prośbę, skargę, żalobę, walkę duchową. W Pięcioksięgu a następnie w Księdze Nehemiasza i 2 Księdze Królewskiej znajdują się opisy czytania ludowi Prawa, a następnie wyjaśniania go. W księgach mądrościowych i prorockich znajdziemy wiele zwrotów mówiących o karmieniu się słowem Bożym.

---

⁴ Rozumienie fragmentu z Apokalipsy za: J. RATZINGER, *Duch liturgii*, tłum. E. PIECIUŁ, Poznań 2002, s. 91. Biblia Tysiąclecia podaje inny przekład.

Te starotestamentowe linie liturgiczne, dopełniające się nawzajem, w czasach Jezusa Chrystusa wykształciły trzy, a nawet cztery formy liturgiczne: liturgia ofiar składanych w Świątyni Jerozolimskiej, liturgia słowa w licznych synagogach oraz liturgie paschalna i szabatowa w domach. Ofiary świątynne straciły sens wraz ze śmiercią Prawdziwego Baranka, który umarł na krzyżu w porze, kiedy w świątyni zabijano baranki paschalne, wkrótce też Świątynia Jerozolimska została bezpowrotnie zniszczona. Prawdziwa świątynia Boga została odbudowana w akcie Zmartwychwstania (zob. J 2,18–22). Liturgia wieczerzy szabatowej, podczas której błogosławi się i spożywa m.in. chleb i wino, oraz liturgia wieczerzy paschalnej, na której spożywany jest pieczony baranek, swoją pełnię znalazły w Ostatniej Wieczerzy. Liturgia synagogałna natomiast jest kontynuowana w zmienionej nieco formie w Mszy katechumenów.

Znajomość tych potrójnych korzeni Mszy św. jest niezwykle istotna, bowiem pozwala zrozumieć jej właściwy sens oraz strukturę i formę. Ignorancja w tej dziedzinie rodzi trzy główne współczesne błędy dotyczące liturgii: 1. Ci, którzy widzą w Mszy św. jedynie kontynuację wieczerzy szabatowej i paschalnej, chcą sprowadzić Mszę jedynie do „uczty”, w której wierni „gromadzą się wokół stołu”; 2. Dostrzegający w Mszy św. tylko kontynuację liturgii synagogałnej, propagują głównie pieśni uwielbienia, rozważania biblijne i modlitwy wstawiennicze, pomniejszając znaczenie Mszy wiernych; 3. Upatrujący w niej jedynie kontynuację świątynnych ofiar, również redukują znaczenie Mszy św., postrzegając ją jedynie jako uobecnienie samej męki i śmierci Chrystusa, a gubiąc wymiar Jego Zmartwychwstania i Wniebowstąpienia (które znajdujemy, na przykład, w modlitwie *Suscipe, sancta Trinitas* w *Offertorium*) i sprawują ją za każdym razem jak pogrzeb, a nie celebrowanie największego zwycięstwa nad wrogiem, tymczasem zdrowy triumfalizm katolicki jest jak najbardziej na miejscu.

Liturgia chrześcijańska scalała zatem w jedno trzy nurty liturgiczne Starego Przymierza. Chleb i wino ofiarowane przez Melchizedeka, a w kolejnych wiekach błogosławione i spożywane w wieczór szabatowy, podczas Ostatniej Wieczerzy stały się materia Najświętszej Ofiary, uobecniającą prawdziwego Baranka Paschalnego, a następnie spożywaną w Komunii św. Ryty ofiarne liturgii świątynnej zmodyfikowano dla potrzeb bezkrwawej Ofiary uobecnianej w Chlebie i Kielichu. Do Mszy św. przeniesiono pewne gesty, naczynia liturgiczne, ołtarz, świecznik, szaty kapłańskie, kadzidło. Elementy liturgii synagogałnej: śpiewy, modlitwy i czytania ze świętych Ksiąg odnajdziemy w Mszy katechumenów.

2. Czasy apostołskie i pierwsze wieki chrześcijaństwa

Nowy Testament nie zawiera precyzyjnych opisów początków liturgii chrześcijańskiej i pierwotnego procesu jej scalania. Nadmienia tylko, że wierzący trwali *w łamaniu chleba i na modlitwie* (Dz 2,42), spotykali się na Wieczerzy Pańskiej (zob. 1 Kor 11,20), *pamiętce Pana* (1 Kor 11,23–25), przemawiali w *psalmach, hymnach, pieśniach pełnych Ducha* (Ef 5,19), *prorokowali i roztrząsali prorocтва* (1 Kor 15,29), *nauczali i objawiali rzeczy skryte* (1 Kor 15,26), *głosili Słowo i opowiadali Dobrą Nowinę* (Dz 11,19–20), *chodzili na modlitwę o określonych porach* (Dz 3,1), *gromadzili się w imię Pana Jezusa* (Mt 18,20; 1 Kor 5,4), mieli *własny ołtarz, z którego nie mieli prawa spożywać służący staremu przybytkowi* (Hbr 13,10).

Święty Justyn Męczennik w swej *Apologii* chrześcijaństwa z około 155 r. wyjaśniał cesarzowi, iż podczas zgromadzenia w Dniu Słońca (niedziela) najpierw lektor czyta księgi apostołskie lub prorockie, a po nim przełożony głosi kazanie, po czym wszyscy wstają i modlą się. Następnie przynoszą chleb, wino i wodę, przełożony odmawia modlitwy i dziękczynienie (grec. *eucharistia*), a lud odpowiada: „Amen”. Potem rozdziela się to, „co stało się Eucharystią”, a nieobecny zanoszą ją diakoni. Na koniec składa się dary dla potrzebujących. Najpierw jednak, o świcie, chrześcijanie gromadzą się, aby śpiewać pieśni pochwalne dla Boga, a potem przychodzą ponownie, aby spożyć „święty i niewinny posiłek”. Podobne określenia znajdują się już na początku Kanonu Rzymskiego (*sancta sacrificia illibata*). Jest to pierwsze znane przedstawienie schematu liturgii.

3. Rozwój rytów liturgicznych

a) Starożytne kodeksy liturgiczne

Konstytucje Apostolskie z około 380 r., prawdopodobnie powstałe na terenie Antiochii, podają już dokładniejszy opis przebiegu Mszy św. Zalecają, by kościół był podłużny, z prezbiterium zwróconym ku wschodowi, a tron dla biskupa i siedzenia dla prezbiterów mają być z przodu, mężczyźni i kobiety mają siedzieć osobno. Na początku liturgii lektor czyta lekcję z ksiąg Starego Testamentu, potem inny śpiewa psalm, dalej następuje czytanie z Dziejów Apostolskich lub Listów Apostolskich. Po

nich diakon lub prezbiter czyta Ewangelię, której wszyscy słuchają, stojąc w milczeniu. Potem kapłani głoszą naukę dla ludu. Po niej wszyscy mają powstać, „zwrócić się ku wschodowi” i odprawiać modły. Dalej następuje „pozdrowienie pocałunkiem Pana” między wiernymi, diakon odmawia modlitwy w określonych intencjach (*ektenie* w obrządkach wschodnich), biskup modli się nad ludem (*oratio super populum*, którą znaleźć można w tradycyjnej liturgii luterańskiej jako pozostałość średniowiecznego rytu rzymskiego). „Potem ma się odbyć ofiara, w czasie której lud ma stać i modlić się w milczeniu, po jej spełnieniu niech każda grupa z osobna przyjmuje Ciało Pańskie i najdroższą Krew Jego, przystępując w porządku, z całą czcią i bojaźnią, jako do ciała Króla. Niewiasty mają przystępować z zasłoną na głowie, jak to przystoi działowi kobiet”⁵.

Konstytucje Apostolskie zawierają ponadto najstarszy zachowany formularz mszalny zawierający tak zwaną liturgię klementyńską (jej autorstwo jest przypisywane papieżowi Klemensowi I), w którym prócz wymienionych wyżej elementów wyszczególnione jest też umycie rąk (*lavabo*), przyniesienie i ofiarowanie darów, a po komunii dziękczynienie i rozesłanie wiernych. Na Anaforę składa się: prefacja, *Trishagion* (śpiew Święty, Święty, Święty), opis ustanowienia ze słowami konsekracji, anamneza, epikleza (po konsekracji, jak w obrządkach wschodnich), *memento* (wspomnienie tych, za których jest sprawowana Msza św.). W Rzymie, już w dokumentach z pierwszych wieków, *Trishagion* został przełożony na łacinę jako *Sanctus*, pojawia się dialog z ludem przed prefacją, wspomnienie zmarłych, *Pater noster*, pierwsze kolekty, czyli modlitwy zbierające prośby zgromadzenia. W V w. dołączono śpiew *Alleluia*, *Credo*, dodatkowe modlitwy rozbudowujące anaforę oraz dialog kończący Mszę *Ite, missa est*. Przełom VI/VII w. przyniósł pierwsze zwarte formularze Mszy, wcześniej bowiem używano zbioru osobnych kartek. Wzorem dla tych formularzy mógł być Sakramentarz św. Grzegorza Wielkiego z 595 r.⁶. Papież ten dokonał paru zmian w tekstach Kanonu Rzymskiego oraz obrzędów mszalnych, a także przyczynił się do zreformowania i rozwoju śpiewu liturgicznego. W konsekwencji jego działań doszło do kodyfikacji tekstów liturgicznych oraz śpiewu kościelnego⁷, który później nazwany został chorałem gregoriańskim. Dlatego też stary ryt rzymski bywa określany również Mszą św. Grzegorza Wielkiego, na podobieństwo liturgii

⁵ M. STAROWIEYSKI, *Eucharystia pierwszych chrześcijan. Wybór i opracowanie*, Kraków 1987, s. 257–258.

⁶ P. MILCAREK, *Historia Mszy. Przewodnik po dziejach liturgii rzymskiej*, Kraków 2009, s. 30–32, 42.

⁷ Za czasów pontyfikatu papieża Honoriusza I (625–638).

wschodnich nazywanych od ich autorów (np. św. Bazylego, św. Jana Chryzostoma).

Zatem już w starożytności ukształtował się zasadniczy układ Mszy św., czyli podział na Mszę katechumenów i Mszę wiernych. Pozostałość tego rozdzielenia zachowała się w obrządku bizantyjskim, gdy kapłan (lub diakon, jeśli jest) woła: „Tylko wierni, módlmy się do Pana”; jest to wstęp do pierwszej litanii wiernych po litanii, przed którą nakazuje się katechumenom wyjście ze świątyni. Pewne drugorzędne różnice w sprawowaniu liturgii kształtowały się w poszczególnych regionach cesarstwa rzymskiego, główna oś podziału przebiegała na linii Wschód–Zachód. Na bazie tych różnic powstały określone obrządki, wśród nich rzymski i bizantyjski, z czasem najbardziej rozpowszechnione. Jak widać powyżej, w ówczesnych schematach Mszy brakuje tylko części wstępnej. Jej elementy dołączano stopniowo przez wieki, aż do XVI stulecia włącznie, czerpiąc je z przygotowywujących do Mszy modlitw dla wiernych świeckich i duchownych.

b) Liturgia rzymska

W Rzymie liturgię mszalną poprzedzał śpiew psalmów i hymnów, który wtedy należał do wiernych, oraz śpiew na wejście (*Introit*). Kapłani wchodzili pod jego koniec i następowała wówczas pierwsza część pierwotnego rytu rzymskiego w opisanym wyżej schemacie: czytanie, śpiew, modlitwa, powtarzany kilkakrotnie (jak w liturgii Wigilii Paschalnej i Suchych dni). Ten schemat, poprzedzony psalmodią i *Ojcze nasz*, pozostał też w *matutinum* (dawniej zwanym Jutrnią, a obecnie Godziną czytań)⁸.

Śpiew *Kyrie eleison* („Panie, zmiłuj się”) na Zachodzie może być szczątkową formą litanii w różnych intencjach (wschodniej *ektenii*), w której poszczególne wezwania kończą wierni tymi właśnie słowami (*Gospody, pomyluj!*). W średniowieczu dodano do ich śpiewu tropy, czyli rozwinięcia po *Kyrie*, a od ich pierwszych słów pochodzą nazwy poszczególnych melodii (np. *Orbis factor* etc.). W Mszale Piusa V nie umieszczono już tropów, a niektóre z nich przywrócił Mszał Pawła VI jako opcję. Hymn *Gloria in excelsis Deo* („Chwała na wysokości Bogu”) jest jakby najbardziej zwięzłym streszczeniem nabożeństwa uwielbienia (*Laudes*) poprzedzającego Mszę. Hymn ten stanowi część Mszy tylko w rycie łacińskim

⁸ J.A. JUNGSMANN, *Sprawowanie liturgii. Podstawy i historia form liturgii*, tłum. M. WOLICKI, Kraków 1992, s. 108–119.

i to od VI w., zaś na Wschodzie pojawia się w Liturgii godzin. Do XI w. był intonowany jedynie przez biskupa, a przez kapłanów tylko na Wielkanoc⁹. W XI stuleciu dodano też ciche, osobiste modlitwy kapłańskie: *Oramus Te, Munda cor, Domine Jesu Christe Fili Dei vivi, czy Placeat Tibi*. Około 1210 r. na polecenie papieża Innocentego III do Mszału rzymskiego, wówczas przede wszystkim papieskiego (pełna nazwa: Mszał według zwyczaju kurii rzymskiej), który w następnych stuleciach stał się wzorem dla innych powstających zachodnich rytów, przyjęto modlitwy *Offertorium* pochodzące z obrządku rzymsko-frankijskiego (spadkobiercy rytu gallikańskiego).

Mszał rzymski z 1570 r. do integralnych części Mszy dodał Psalm 43(42) i dwa *Confiteor* („Spowiadam się”), które dotąd były prywatnymi modlitwami przygotowawczymi celebransów i ministrantów. Do XVI w. bowiem to antyfona na wejście (*Introit*) stanowiła właściwe rozpoczęcie Mszy, dlatego, zaczynając ją, kapłan i służba liturgiczna czynią znak krzyża.

Na tym zakończył się proces kształtowania wszystkich części liturgii Najświętszej Ofiary. Na polecenie soboru trydenckiego przejrzano i oczyszczono z błędów narosłych w trakcie kopiowania przez stulecia najważniejsze dla Służby Bożej księgi: wspomniany już Mszał (odtąd nazywany trydenckim, ukazały się kolejne edycje typiczne: w 1604 i 1634), Rytuału, Wulgaty, czyli wzorcowego łacińskiego tekstu Biblii (1598) oraz Breviarza rzymskiego (1568).

4. Liturgia godzin, Breviarz

Ukształtowana przez wieki forma liturgii Mszy św. streszczała bowiem, ale nie wyczerpywała (i nie wyczerpuje) całości liturgicznej modlitwy Kościoła, zarówno tej zanoszonej przez ogół wiernych, jak i każdego z osobna. W pierwszych wiekach mnisi odmawiali codziennie wszystkie psalmy, ponadto zanosili własne modlitwy i rozważali Pismo Święte. W V i VI w. rozłożono Psalterz na tydzień z podziałem na poszczególne pory doby (tzw. godziny, łac. *horae*). Z czasem dodano do psalmów antyfony, modlitwy i hymny, które łączyły się tematycznie ze wspomnieniem liturgicznym we Mszy na dany dzień – tych ostatnich również stopniowo przybywało. W ten sposób zintegrowano Liturgię godzin ze Mszą św.

Pozostałością połączenia recytacji psalmodii z Mszą jest w liturgii rzymskiej na przykład mini-jutrznia na zakończenie Mszy Wigilii Paschalnej.

⁹ J. BRINGTINE, *Msza święta*, Warszawa 1957, s. 60–64.

Na Zachodzie we wspólnotach monastycznych to połączenie było i jest znacznie bardziej widoczne. W tradycji katolickiej ostatnich kilku wieków popularne było śpiewanie Godzinek i innych modlitw przed Mszą – jest to ludowa forma wspomnianego wyżej połączenia – a po południu, czasem zaraz po sumie, odprawiano Nieszpory w języku narodowym z kazaniem dla ludu. Czasem też kończy się je bądź Kompletę błogosławieństwem Najświętszym Sakramentem.

Jednak również Liturgia Godzin nie wyczerpuje całości liturgii, gdyż Breviarz (łac. *breviarium* – skrót, wyciąg), jak sama nazwa wskazuje, jest tylko streszczeniem modlitwy uwielbienia Boga i codziennej lektury Biblii. Powstał on w XI w. (a ukształtował w następnym) na potrzeby podróżujących często legatów i urzędników papieskich, toteż nazwany został wówczas *Breviarium Curiae Romanae*. Ujęto w nim wszystkie psalmy, lecz tylko podstawowe hymny, modlitwy i krótkie (*lectio brevis*) fragmenty czytań biblijnych na dany dzień.

Breviarz, podobnie jak Mszał, zbiera w jednej księdze modlitwy i śpiewy, które do XIII stulecia były spisywane w osobnych kodeksach: psalterzach (psalmy), antyfonarzach (antyfony z liturgii mszalnej i godzin oraz pieśni), kolektażach (modlitwy zmienne, przede wszystkim kolekty), lekcjonarzach i ewangeliarzach (czytania biblijne), martyrologiach (wspomnienia świętych na dany dzień). W skład Mszału wszedł ponadto Graduał (zawierał wersety psalmów śpiewane między czytaniem; nazwa księgi oraz części liturgii pochodzi od łac. *gradus* – stopień, na którym stał kantor). Zapisy melodii do wszystkich części zmiennych zawarto w księdze *Liber usualis*. Obrzędy właściwe dla biskupów objął Pontyfikał. W skład Breviarza zaś weszły krótkie fragmenty pism Ojców Kościoła.

Prócz tych zawartych w Breviarzu oraz w kolejnych ksiąg zawierających skrócone oficjum na użytek świeckich: małych oficjów, różnych godzinek i Breviarzy tercjarskich oraz mszalików, powstało w dziejach chrześcijaństwa tysiące tekstów modlitw, pieśni i hymnów śpiewanych przez wiernych na wspólnych modlitwach oraz indywidualnie. Także Pismo św., z którym integralnie związany jest Mszał i Breviarz, było znacznie szerzej poznawane dzięki kazaniom i innym naukom, a także, jeśli chodzi o osoby bardziej wyrobione duchowo i intelektualnie, przez osobistą lekturę¹⁰. Do tego ostatniego zachęcają papieże od czasów św. Piusa X, który ogłosił: „Ponieważ wszystko pragniemy odnowić w Chrystusie (łac. *instaurare omnia in Christo*; Ef 1,10), na niczym nam

---

¹⁰ Po soborze trydenckim do reform Piusa X była ona dozwolona tylko za zgodą spowiednika (przyp. red.).

bardziej nie zależy, jak na tym, aby nasze dzieci nabyły zwyczaju częstego, nawet codziennego czytania Księgi Ewangelii, aby właśnie z niej mogły przede wszystkim nauczyć się, jak można i należy odnowić wszystko w Chrystusie¹¹.

5. Reformy liturgiczne XX w.

Papież ten zainicjował proces zmian we wszystkich księgach obrządku rzymskiego, ustalonych po soborze trydenckim. W 1911 r. promulgował nowy Breviarz, zrywający z dotychczasową tradycją układu psalmów, sięgającą V w., a w niektórych fragmentach zapożyczoną z tradycji żydowskiej, jak, na przykład, odmawianie codziennie trzech ostatnich psalmów (Ps 148–150) na zakończenie modlitwy porannej. Była to pierwsza „rewolucja liturgiczna” XX w., która na papieskie polecenie miała być kontynuowana. Kolejny następca św. Piotra, Pius XII, wprowadził w 1945 r. nowy przekład psalmów (z hebrajskiego na łacinę), który zastąpił Psalterz Gallikański odmawiany powszechnie na Zachodzie od IV w. Wreszcie bł. Paweł VI wprowadził w 1970 r. kolejną radykalną zmianę w Liturgii godzin¹².

Pius X polecił rozpoczęcie prac nad zmianami w wersji Wulgaty, z której zaczerpnięto dotychczasowe lekcje, mianowicie zmodyfikowanie przekładu według tekstów greckich i hebrajskich oraz poprawienie błędów. Prace trwały aż do 1979 r., gdy wydano tekst tzw. Neo-Wulgaty. Ten papież także dał impuls do zmian w liturgii Mszy św., dokonując znaczących reform rubryk (zebranych w nowej edycji typicznej Mszału rzymskiego z 1920 r., już za pontyfikatu Benedykta XV), a przede wszystkim wprowadzając w mówieniu o liturgii kategorię aktywnego uczestnictwa wiernych (łac. *activa/actuosa participatio*) jako cel przyszłych reform¹³.

---

¹¹ „Omnia in Christo instaurare volentibus, nihil certe Nobis optatius quam ut id moris filii Nostri usurpent, Evangeliorum exemplaria non solum frequenti, sed quotidiana etiam lectione tenere, e quibus maxime addiscitur quo demum pacto omnia in Christo instaurari possint ac debeant”, PIUS X, *List z 21 stycznia 1907 r. popierający Sodalicję św. Hieronima dla Rozpowszechniania Świętej Ewangelii*, AAS 40 (1907).

¹² P. MILCAREK, *Od pełnego do psalterza łatwiejszego. Z dziejów reformy Breviarza rzymskiego w wieku XX*, „Christianitas” 47 (2012), s. 193–234.

¹³ Pius X uczynił to już u progu swego pontyfikatu, w Liście apostolskim motu proprio *Tra le sollecitudini* z 22 listopada 1903 r.

Wreszcie w latach dwudziestych XX w. pojawiły się postulaty zmian w samym rycie Mszy św., które zaczął realizować Pius XII. Były wśród nich m.in. reformy liturgii Wielkiego Tygodnia z 1955 r. Kolejne zmiany w tekstach Mszału rzymskiego wprowadzono w latach 1960–1962 (zebrane w kolejnej edycji typicznej z 1962 r.), a następne, coraz bardziej znaczące, po II soborze watykańskim, czyli w latach 1965, 1967 i 1968. Rok później został promulgowany nowy Mszał, który wszedł w życie na całym świecie w 1970 r. Zmiany z 1965 r. i późniejsze były już bezpośrednim wykonaniem soborowego polecenia rewizji ksiąg liturgicznych¹⁴.

6. Liturgia trydencka po II soborze watykańskim

Ponieważ nowy Mszał rzymski zawierał znaczące zmiany w tekstach nigryk oraz łączył się ze znacząco odmiennym sposobem sprawowania oraz rozumienia liturgii Mszy św., już od 1969 r. pojawiły się postulaty wśród niektórych duchownych i świeckich, aby zachować możliwość celebracji według tradycyjnego rytu. Pierwszym rzecznikiem tego był kard. Alfredo Ottaviani, dawny sekretarz Świętego Oficjum i pro-prefekt późniejszej Kongregacji Doktryny Wiary. Pojawiła się zarazem kwestia, według której wersji ksiąg należy sprawować liturgię (od roku 1958 do 1968). W 1971 r. Watykan udzielił indultu dającego możliwość odprawiania liturgii według Mszału w wersji z lat 1965–1967 dla Anglii i Walii. W 1984 r. Kongregacja Doktryny Wiary skierowała do wszystkich biskupów list *Quattuor abhinc annos*, w którym z polecenia papieża Jana Pawła II informuje o możliwości sprawowania liturgii według Mszału z roku 1962. Wydany przez tego papieża cztery lata później List apostolski motu proprio *Ecclesia Dei* potwierdził, że chodzi o wydanie typiczne z 1962 r.

Papież Benedykt XVI w Liście apostolskim motu proprio *Summorum Pontificum* z 7 lipca 2007 roku, przypominając zawsze obowiązującą możliwość odprawiania Mszy św. w tradycyjnej formie, sprecyzował również w art 1, 2, 3 i 5 tego listu, iż należy stosować edycję św. Jana XXIII z roku 1962. W art. 9 zaś potwierdził możliwość stosowania przy udzielaniu innych sakramentów tradycyjnego Rytuału i Pontyfikału oraz odmawiania Brewiarza w wersji z 1962 r. Instrukcja wykonawcza do tego listu, *Universae Ecclesiae* z 2011 r, przypomina te stwierdzenia, dodając,

---

¹⁴ SOBÓR WATYKAŃSKI II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*, 49, 50, 51.

iż dozwolone jest także sprawowanie liturgii w rytach zakonnych według ich stanu z roku 1962. Instrukcja ta zasygnalizowała też możliwość uzupełniania tradycyjnego Mszału o nowe wspomnienia świętych i prefacje, zapowiadając wydanie przepisów regulujących ten organiczny rozwój obrządku rzymskiego.